

lészetben és a nőgyógyászatban, s egyik munkatársát már korábban elküldte Schuler Dezső professzorhoz, a pesti gyermekklinikára tanulmányútra. Ő azonban hamarosan elhagyta az országot, még mielőtt Debrecenben bevezette volna a módszert, így Gardó Sándorral együtt nekünk adatott meg, hogy Pesten tanuljunk szövettanyésztést és kromoszómavizsgálatot, egyrészt Schuler Dezső professzortól, másrészt Törő Imre professzor támogatásával Török Otília kutatóbiológustól.

Miközben szorgalmasan igyekeztem a szülészet és nőgyógyászat elméleti és gyakorlati

alapjait elsajátítani, minden szabad időmet tudományos kutatómunkára fordítottam. És akkor egyszer Szabó Gábor professzor felhívott telefonon, hogy felkereste egy házaspár, akiknek vérzékenységekben szenvedő két fiúgyermekük meghalt, és meg tudnám-e határozni korai terhességben a magzat nemét, mert csak leánymagzat esetén mernék vállalni egy újabb terhesség kiviselését. Fel volt adva a lecke, segíteni is akartam, de főleg bizonyítani, hogy alkalmas vagyok a feladat megoldására. És akkor hozzáfogtam életem első tudományos kísérlet-sorozatához.

Újabb dokumentumok Kosztolányi betegségéről és haláláról

Kosztolányi Dezső 1936. november 3-án halt meg az Új Szent János Kórházban. Edigi tudásunk alapján¹ szájuüregi daganatot diagnosztizáltak a költőn, még 1933-ban, a *Hajnali részegség* című versének megírása előtt. Több műtéten is átesett, illetve Stockholmban is járt háromszor sugárkezelésen. 1936. augusztus 8-án azonban egy hirtelen rosszullet miatt az Új Szent János Kórházba szállították, ahol gégemetszést kellett végezni rajta. Ettől kezdve nem tudott már beszélni, s ún. beszélgetőlapok segítségével tartotta a kapcsolatot a környezetével. Ezeknek a dokumentumoknak egy megközelítőleg 800 lapból álló része fennmaradt, s az MTA Könyvtára Kézirattárában (MTAKK) hozzáférhető. A tavaly megjelent, „*most elmondom, mint veszttem el*” Kosztolányi Dezső betegségének és

Kosztolányi Dezső a János kórház teraszán.
Amatőr felvétel

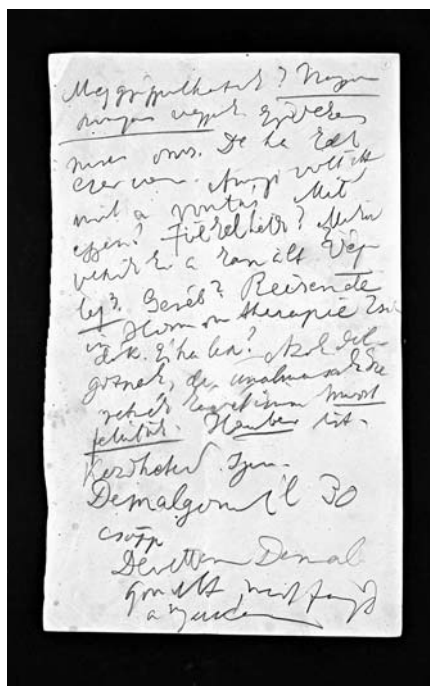
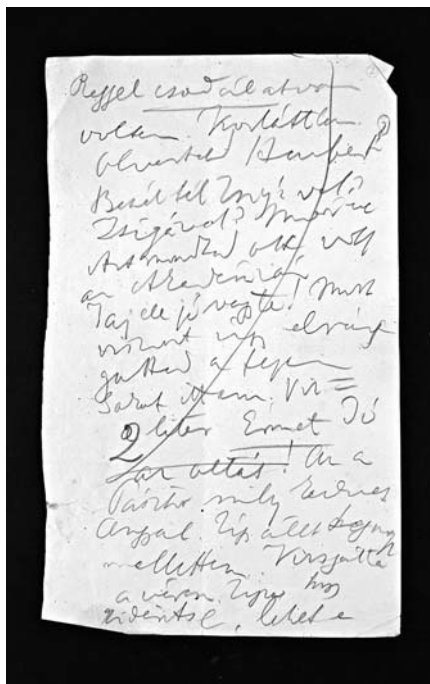
halálának dokumentumai címet viselő kötet (szerk. Arany Zsuzsanna, Kalligram, Pozsony, 2010) nyomtatásban is közli a följegyzéseket, kritikai forráskiadásban, magyarázó jegyzetekkel és további dokumentumokkal (úgy mint kortárs visszaemlékezések, nekrológok, halotti anyakönyvi kivonat stb.) kiegészítve.

Az utolsó följegyzések közlése nem utolsósorban etikai kérdéseket is fölvetett, amire az említett kötet bevezetője is kitért, illetve az elmúlt egy évben vita tárgyává is vált a kortárs kritikában. Nincs arra vonatkozó forrásunk, hogy Kosztolányi jóváhagyta volna a közlésüket, azonban mind feleségének, mind Ascher

Oszkárnak² több ízben is könyörgött, hogy oszszák meg mindenkivel szenvedésének történetét. Utóbbi a következőket írja *Az Est* című na-

pilap hasábjain (1936. november 5.): „Megesketett rá, hogy feltárom utolsó hónapjainak belső történetét, hosszú szenvedése titkait, melyeket rám bízott. »Írd meg ezt [:] a haloklásom«, – »s ez jól fog esni még ott is.« – »Ne feledd azt, amire kértelek.« – »Írd meg, hogy történt.« – »Másra nem is kérlek.«” Mind Kosztolányi Dezsőné, a férjéről írott életrajzi könyvében,³ mind Ascher közölt részleteket ezekből a beszélgetőlapokból. E szemelvények azonban nem adhattak annyira teljes képet, mint a fennmaradt további anyag közreadása, ami Kosztolányi fiától került az MTAKK-hoz, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum (Gellért Oszkár hagyatéka) és az Országos Széchényi Könyvtár (aukciós vásárlás) kéziratárai is őriztek pár lapot.

Irodalomtörténeti szempontból e szövegek inkább életrajzi dokumentumoknak tekinthetők, azonban fölmerülhetnek különböző elméleti kérdések is. Babits beszélgetőfüzeteiről szólván, a 2000-ben megjelent *Szépliteratúrai ajándék* című folyóiratban több olyan tanulmány is napvilágot látott, amely a műfajt sajátos módon értelmezi, és afféle posztmodern vagy épp expresszionista monodrámaként olvassa. Mindenesetre több ízben is előfordult már a művészetek történetében, hogy egy eredetileg más célra szánt eszközt, tárgyat, írást „művészetté” avatnak egy kiállításon való szerepeltetés vagy éppen könyv alakban való kiadás által. Említhetnénk Duchamp polgárpukkasztó akcióját mint az avantgárd mozgalmak egyik jelképét, de akár Van Gogh azon festményét is fölidézhethetjük, amin egy pár parasztcipőt ábrázol. Heidegger szerint (*A műalkotás eredete*) ezzel a gesztussal egy eszközt tett műalkotássá, kiemelve azt „eszközletéből”. Kosztolányi esetében természetesen

másról van szó, azonban a könyvbeli megjelenés mindeképp fölveti a többfajta értelmezés lehetőségének kérdését. Gondolhatunk továbbá híres emberek naplóinak, intim levelezéseinek kiadásaira, melyeket szintén olvashatunk akár szépirodalmi szövegekként is. Az életrajz szempontjából pedig az „utolsó szavak” (a halálos ágyon tett kijelentések) kitüntettségét sem árt hangsúlyoznunk, hiszen ezek a végső megnyilatkozások mindig átértelmezik az előtte lévőköt: végeredményben az alkotó egész életét más megvilágításba helyezhetik.

A Kosztolányi által írt beszélgetőlapok jelentős része családtagjaihoz, a kórházi orvosokhoz, ápolókhöz szól. Ugyan számos író, költő, a korabeli irodalmi élet jeles képviselője is meglátogatta a kórházban Kosztolányit, ezeket a kéziratokat sajnos nem sikerült megtalálni a sajtó alá rendezés éveiben. Föltehetően azok vihették magukkal őket, akiknek a költő a jegyzeteit címezte, az ő örököseikhez kerülhettek, esetleg annak különböző jelzése nélkül, kinek az írásáról is van szó. A megmaradt anyag alapján azonban több orvos kilétére is következtetni tudtunk, mint például Csiky-Strausz Árpád, Safranek János vagy Pásztor doktor, akinek nem ismert a keresztnéve. E kéziratok hiányában mindössze Török Lajos, Hauber László és természetesen Manninger Vilmos nevét tudtuk kapcsolatba hozni Kosztolányi budapesti kezelésével. Legtöbbször azonban az alorvosokat, ügyeletes gyakornokokat, az ápolónőket és a cselédeket szólítja Kosztolányi. A följegyzésekből az is kiderül, hogy ez lényegében már az agonizálás időszaka. Folyamatosan fájdalomcsillapítókat, oltást, morfint kér. Néha akad csak egy-

MTAK Ms4620/126/1.

Tegy [?]
Tettesd vissza
Morfint
megfulladok
Safranek
Tüdőgyulladást nem kapok

a hátoldalon:

Morfin

MTAK Ms4620/126/6.

Végem. Meghalok. Hozz valakit ide
Javítsák a vérkeringést

a hátoldalon:

Hozz valakit ide azonnal

MTAK Ms4620/128/5.

Ne hagyjon itt.
Nagy borralót kap tőlem is.
Mihelyt csöngetek jöjjön
hatkor
6kor

egy irodalmi utalás, például az *Édes Anna* színpadi változatának elkészültére, amit csak a halála után mutattak be, s a szövegkönyvet felesége fejezte be.

Az alábbiakban néhány idézetet hozunk, hogy bemutassuk a kéziratgyűttes jellegét. Az egyes beszélgetőlapok előtt az MTAKK sorszáma olvasható, ahogyan azt a forráskiadás is közreadta. A kézirat szövegét betűhűen közöljük. Jelmagyarázat: *kurzíválás* = egyszeri kiemelés; **vastag betűs kiemelés** = két- vagy többszöri aláhúzással történő kiemelés; < > = utólag törölt, áthúzott szövegrész; | : : | = utólag betoldott szövegrész.

A beszélgetőlapokon kívül számos olyan kortárs visszaemlékezést ismerünk, melyekből a kórtörténetre is következtethetünk. Munk Artúr szabadkai orvos például megállapítja,⁴ hogy Kosztolányin még a kezdet kezdetén kellett

volna operációt végrehajtani. Eleinte ugyanis úgy vélték, fogászati problémáról van szó. Munk szerint nem akarták elcsúfítani a költőt, egy esetleges mandibulareszekcióval, mikor már fölfedezték a halálos kórt. Amint dr. Gyenes György, a „*most elmondom, mint veszem el*” kötet lektora személyes közlése révén is megerősítette, jogosan reménykedhettek, az akkor éppen tért hódító, kíméletesebbnek tűnő rádiumkezelésben. Ugyanakkor a kezelőorvos özvegye, Hauber Lászlóné azt állította a hatvanas években készített interjúban – melynek szövege szintén megtalálható a gyűjteményben –, hogy Kosztolányi a rádium okozta szövetelhalások miatt halt meg. Hauber László doktor akkor kezdte meg a kezelést, amikor mások már lemondtak a nagybetegről. Márai Sándor ajánlotta a Kosztolányi házaspár figyelmébe a tehetséges Manninger-tanítványt. Hauber még a

MTAK Ms4620/127/1.

Engem az nem érdekel
Nagyon jól
a reggel is jó volt De most oltást kérek.
De igen.
Mikor kötözöl?
A köhögés *szünőben* szünőben szünőben

a hátoldalon:

Nem fog fájni?
Látja, így semmisülünk meg.
A combomon nincs
egy ép folt a sok szűrástól
Jobb lett volna hamarabb...

MTAK Ms4620/127/10.

Arankám maga az éjszakás?
Bódult vagyok!
Már elmúlt a hatása Lehet?
Frissít az?
Frissít az?
Adjon

a hátoldalon:

Adj | :hígított: | lekvárt, melyet
tegnap küldtek
Utána
Mindegy!
Benne van az egész?

MTAK Ms4620/127/23.

Milyen
Hány csővel ettem
<De akkor mért engedték ide?
Pásztor páratlan orvos.
Rögeszme úgy találok
Csak nem ehetnék egyszer *egy évig*>

a hátoldalon:

Hány csővel ettem?
vizet beleértve?

MTAK Ms4620/129/9.

A személyzet oly buta és pimasz, hogy párját ritkítja!
Lassú, tunya. Vitatkozik velem.

MTAK Ms4620/130/8.

10.000 dollar évi fizetésért nem lennék a St János kórház alorvosa. Isten ugyse.

MTAK Ms4620/130/26.

Vitessen vissza
haza!
Kevert port!
Itt pokol!
Hauber kijön
Ne engedjen elpusztulni
Beszéljen velem
Arankát kérd
Küldd Pásztort
itt a folyosón

a hátoldalon:

pocharat

gégemetszés előtt több ízben megoperálta Kosztolányit.

A sors fintora, hogy az egyik legérdekesebb, a vitás kérdésekben leginkább eligazító s talán a legmegbízhatóbb dokumentum, a boncolási jegyzőkönyv a kiadvány megjelenését köve-

MTAK Ms4620/139/9.

Valaki, aki nem tud
1) beszélni
2) enni
3) inni
4) mozogni
5) gyöngye, tehetetlen és munkaképtelen csak a *halál* fia lehet

Lehet. De 50 éves embernél ritkaság.

Mikor lesz vége?

orvost

altatót

Kevert port készíts

Ma kávét kérek

Valamit

több zsebkendőt adj

Mindakettő fáj

a hátoldalon:

Később. Meg fogok halni, Bözsi. De igaz. Érzem. Érzés soha. Csak már itt volna a Nagysága. Adj be még egy kevert port. Ég a villany? *Jaj de rosszul érzem magam.* Kimondhatatlan rossz közérzet.

Most majd vigyetek be! **Nagyon** vegyítsd!

Én már voltam jobban is. *Miért ez a hanyatlás?*

Ez a köhögés? Miért?

Végül pedig meghalok. Hiába szenvedtem. Ez a fölháborító! Pusztulni kellett volna hagyni. Vagy megölni titokban.

De az *akarát* számít. *Én akarom a pusztulást*

tően vált ismertté. Épületátalakítási munkálatok során a Szent János Kórház egyik pincéjéből rég elfelejtett kötetek kerültek elő, melyekben a 30-as évek kézzel írott boncjegyzőkönyvei tanulmányozhatóak.

Mint említettük, Kosztolányi 1936. november 3-án halt meg, a részleges boncolást pedig másnap, azaz november 4-én végezték el rajta. Korábbi forrásaink alapján tudható volt, hogy Kosztolányi halálának közvetlen oka gócos tüdőgyulladás volt. Az alapbetegséget

jelentő rosszindulatú daganat okozta sejtburjánzás, a műtétek és a rádiumbesugárzások révén feltehetőleg már teljesen megszűnt. A most előkerült jegyzőkönyv mindezt alá is támasztja, azonban további érdekességeket is megtudhatunk Kosztolányi életéről és haláláról. A tüdőgyulladás valóban fennállt, sőt előfordulhatott többszöri tüdőgyulladás is a kórházi tartózkodás ideje alatt. A boncolás gennyes hörgő- és hörgőcskegyulladást, valamint a tüdőlebegekben tályogokat állapított meg. Ezenkívül az aorta és a szívkoszorúerek meszesek voltak, ami leginkább az erős dohányzás következményeként léphetett föl. A szívizom fibrózisa és a szívkamrák izomzatának túltengése (szívmegnagyobbodás) pedig akár kezeletlen magasvérnyomás-betegség következménye lehetett. Ha mindezt összevetjük azzal, amit Kosztolányi életviteléről eddig tudtunk, akkor a bonctani jegyzőkönyv megállapításai csak alátámasztják, hogy hajszolt életet élt, s a sok éjszakázás, a napi többszöri kávé és a rengeteg cigaretta, valamint az újságíró foglalkozással járó stressz kiválthatta azokat a testi elváltozásokat, amikről itt olvashatunk.

A jegyzőkönyv nem ad teljes képet, csak a lényeges pontokat rögzíti, azt azonban mindenképpen megállapíthatjuk – mint azt a „*most elmondom, mint veszttem el*” című kötet is bizonyította –, hogy Kosztolányi halálát végül közvetlenül nem a rák okozta. Azt csak találgathatjuk, hogy a rosszindulatú elváltozás vajon valóban az ínyből indult-e ki, vagy esetleg előbb alakult ki a gége vagy a nyelőcső, illetve a légcső környezetében. Kórboncnok szakértőnk, dr. Megyeri József Imre azt a föltevést is megkockáztatja,

hogy a nyelőcsőnél lehetett az elsődleges rosszindulatú daganat, melyből áttét keletkezett a nyakon és a fogínynél is. Ezért is szorulhatott tápszondára, illetve a patológia logikája szerint más tünete, patológiai történése is leszarmaztatható ebből. Van adatunk továbbá arról is – Kosztolányiné életrajzi könyvéből –, hogy Kosztolányi már korábban is, például cselédjük esküvőjén, nyelési gondokkal küszködött. Tudjuk továbbá, hogy a mesterséges táplálás és a sok kórházban való fekvés következtében Kosztolányi szervezete nagyon legyengült, s a sok emberpróbáló kezelés miatt le is fogyott. Az orrszondán keresztüli táplálás föltehetően olyan félrenyeléseket is eredményezhetett, ami a légutak és a tüdők gyulladását okozhatta. A sok szövetelhalás és gennyesedés következtében valószínűleg nagyon erős fájdalmai voltak.

Sajnos a boncolást végző orvos neve nem állapítható meg. A Szent János Kórház eredeti boncjegyzőkönyveiben az 1935 előtti és az 1937 utáni leírásokban minden esetben megtaláltuk a kórboncolást végző orvos aláírását, viszont az 1935-ös és 1936-os dokumentumokban soha nem szerepel a patológus neve. A Szent János Kórház Prosecturája – a Rókus és a Szent István Kórház után az ország harmadik kórboncolást végző osztályaként – 1898-ban kezdte meg működését.⁵ Az intézmény első osztályvezető főorvosa Minich Károly (1869–1938) volt, egészen 1934. júniusi nyugdíjazásáig. Utódja, Borsos-Nachtnebel Ödön (1884–1951) csak két évig vezette a patológiai osztályt, majd 1937 szeptemberétől Debrecenbe került tanszékvezetőnek.⁶ 1937-ben Kálló Antal (1898–1977) kapott osztályvezető főorvosi kinevezést, és látta el ezt a feladatot hosszú időn keresztül. Ily módon tudjuk, hogy ki volt az osztályvezető Kosztolányi boncolásának napján, 1936. november 4-én, de nem sikerült azonosítanunk a költő boncolását végző orvos kilétét.

Úgy véljük, tárgyilagos leírásunkkal, illetve szövegközléseinkkel kegyeleti jogokat nem sértettünk. Kosztolányit, az embert viszont talán még közelebb érezhetjük magunkhoz, mint valaha.

„Csak hús vagyok. Csak csont vagyok.
Gép a fejem. Gép a kezem.
De ami elmúlt, azt tudom.
Sírtam, nevettem az uton.
Én, ember, én. Emlékezem.”
(A bús férfi panasza)

Függelék

Az Új Szent János Kórház 1936-os boncolási jegyzőkönyvében található bejegyzés (4. ábra) (az eredeti jegyzőkönyv megtekinthető a Szent János Kórház Múzeumában):

498/1548 B sebészet.

Kosztolányi Dezső 51 é.

B. 1936 XI 4. + 1936 XI. 3.

[DG: A fogíny rákjának a nyak bal oldalához adott áttéte. Gócos tüdőgyulladás. Tüdőtályog és tüdőgangréna.]

Részleges boncolást végeztünk. Bronchopneumonia confluens partim ad abscedationem vergens lobi superioris et inferioris lateris utriusque. Abscessus metastaticus lobi superioris pulmonis sinistri. Bronchitis et bronchionitis fibrinosa purulenta. Pleuritis adhaesiva extensa lateris sinistri. Atherosclerosis aortae et arterianum coronariarum cordis. Fibrosis myocardi. Hypertrophia ventriculi dextri et sinistri cordis. A nyak baloldalán közvetlen a mandibula alatt kb. férfikölnyi régi műtéti terület, amely egyrészt a szájüreggel másrészt a tracheával közlekedik. Nagy nyaki erek és idegek eltávolítva, a seb felszín tiszta részben heges sarjszövettel fedett. A környezetben illetőleg a nyak jobb oldalán továbbá a tüdő hilusában metastásisra gyanús nyirokcsomók nem tapinthatók illetve nem találhatóak. Metastásis nem található a májban sem. Szövettan: bal tüdőből kivágott darab: gangraena pulmonis.

[A latin szövegrész szó szerinti fordítása, mely nem egyezik meg a leírásban olvasható magyar változattal: Összefolyó és részbeni elgennyesedés felé haladó gócos tüdőgyulladás, a tüdők alsó és felső lebenyében. A bal tüdő felső lebenyének áttétes tályogja. Fibrines-gennyes hörgő- és hörgőcskegyulladás. A bal oldali mellhártya kiterjedt összenövése. Az aorta és a szívkoszorú ereinek érlemeszesedése. A szívizom fibrózisa. A szívkamrák izomzatának túltengése.]

Köszönetnyilvánítás

A boncolási jegyzőkönyv értelmezésében dr. Megyeri József Imre patológus szakorvos volt segítségünkre. Szíves közreműködéséért ezúton is köszönetet mondunk!

Hivatkozások

1. Szállási Árpád: Kosztolányi, az orvosok és a betegsége. *Orvosi Hetilap* 1985, 126: 3218–3222.
2. Ascher Oszkár (1897–1965) színész, előadóművész
3. Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Budapest, 1938.
4. Munk Artúr: A beteg Kosztolányi. *Kalangya* 1937, VI: 193–200.
5. Kálló Antal: A kórbonctani és a kórszövettani osztály (prosectura) története. In: *A Fővárosi János Kórház jubileumi évkönyve. 1710–1895–1970*. Budapest, 1970.
6. Bodó M. – Honti J. – Sugár J. – Tanka D.: *A magyar patológia története*. Medicina, Budapest, 2005.

DR. ARANY ZSUZSANNA
irodalomtörténész, Budapest
GULYÁS GABRIELLA
orvosi könyvtáros, Budapest

Dalmady Zoltán soha közzé nem tett írása

A szóban forgó kinyomtatott szakmai értekezést dr. Kovács Ágota belgyógyász, volt osztályvezető főorvos küldte el szerkesztőségünknek. „Édesapám, dr. Kovács Ferenc szülész-nőgyógyász professzor hagyatékából került elő, tudomásom szerint soha, seholy nem került közlésre” – írja Kovács Ágota, majd így folytatja: „birtokomban van egy hasáblevonat-gyűjtemény, mely az 1925-ben Budapesten rendezett Országos Természettudományi és Technikai Kongresszus orvosi tárgyú előadásait tartalmazza. A cikkek közül változatlan formában 1926-ban megjelent Scholtz Kornél írása a Népegészségügyben, és átírt szöveggel 1935-ben Tóth István írása az Orvoscépzésben. A hasáblevonat-gyűjtemény annak idején úgy került édesapámhoz, hogy Budapesten főnöke, Tóth István szülész-nőgyógyász professzor neki adta át, hogy fejezetében a korrektúrát hajtsa végre. A gyűjtemény mellett van egy feljegyzés: „Így együtt ... a gyűjtemény még soha nem jelent meg.”

Az 1880 és 1934 között élt dr. Dalmady Zoltán maradandóan beírta a nevét a hazai reumatológia, balneológia, valamint sportorvostan történetébe.

Neve szerepel az *Új Magyar Életrajzi Lexikon-*

ban és a *Magyar Orvos-életrajzi Lexikon*ban is. Orvosi oklevelét 1902-ben Budapesten szerezte meg. 7 év belklinikai működés után lett fürdőorvos Ótátrafüreden – ami akkortájt a magaslati levegővel történő gyógyítást, például a Basedow-kórét jelentette.

Utóbb a margitszigeti gyógyfürdő igazgató-főorvosa volt, majd a háborúban katonaeorvosként tevékenykedett. Balneológiai, klimatológiai munkássága nyomán 1912-ben Budapesten egyetemi magántanár „a fizikai gyógymódok” tárgykörében, majd 1928-ban címzetes egyetemi tanár lett.

Érdekes módon hamar felismerte a sportolók egészségügyi vonatkozásainak fontos kérdését. 1913-ban közreadta *A sportolók egészségtana* című művét. Munkásságára emlékezve, 1969-ben a Magyar Sportorvos Társaság Dalmady-émlékérem kitüntetését alapította a legjobbak jutalmazására.

„A Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesülete” 1890-ben alakult meg. A történelem úgy hozta, hogy 1920-ban új elnevezése lett, „Országos Balneológiai Egyesület”, s ekkor lett Dalmady doktor a főtákará. 1929-ben ő szerkesztette az egyesület német nyelvű kiad-